

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ (II)

ΕΥΤΕΡΠΗ

ΑΙΓΥΠΤΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο «αιγύπτιος λόγος*» είναι η μεγαλύτερη και πιο εντυπωσιακή από τις γεωγραφικές – εθνογραφικές **παρεκβάσεις*** στο έργο του Ηρόδοτου, αφού καλύπτει ένα βιβλίο, και μας δίνει ένα πλήθος στοιχείων αρχαιολογικών, γεωγραφικών, εθνογραφικών, λαογραφικών, ιστορικών: για τη χώρα, το Νείλο, για τους ανθρώπους, τα ήθη, τα έθιμα, τον τρόπο ζωής, για τις επιστήμες, τη θρησκεία, τους βασιλείς και τα έργα τους, τα μνημεία της χώρας. Παράλληλα ο Ηρόδοτος μας δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τον τρόπο που εργάστηκε ως ιστορικός. Αφορμή για τον «αιγύπτιο λόγο» είναι η εκστρατεία του Καμβύση, γιου και διαδόχου του Κύρου, στη χώρα αυτή (525 π.Χ.), την οποία και ο ίδιος ο Ηρόδοτος (όπως πολλοί Έλληνες του καιρού του) επισκέφθηκε και θαύμασε.

Η μούσα Ευτέρπη

ΕΝΟΤΗΤΑ 4η

Η ΧΩΡΑ ΚΑΙ Ο ΝΕΙΛΟΣ II 3- 5, 12, 19- 22

Θεματικά κέντρα

• *Επιτεύγματα των Αιγυπτίων*

• *Η χώρα και ο Νείλος*

• *Οι πλημμύρες του Νείλου*

Ο θεός Ώρος·
παριστάνεται με κεφάλι γερακιού.

Π3. [...] Λοιπόν, απ' όσα μου εξιστόρησαν, αυτά που έχουν σχέση με τη θρησκεία¹ δεν έχω πρόθεση να τα εκθέσω, με μόνη εξαίρεση τα ονόματα² των θεών, γιατί πιστεύω ότι όλοι οι άνθρωποι γνωρίζουν στον ίδιο βαθμό³ αυτά τα θέματα· κι όσα θ' αναφέρω γι' αυτά, είναι που μου το επιβάλλουν οι ανάγκες της αφήγησής μου.

Θρησκεία

Π4. Όμως για ό,τι έχει να κάνει με τα ανθρώπινα, έλεγαν τα εξής και συμφωνούσαν μεταξύ τους· πρώτοι απ' όλους τους λαούς οι Αιγύπτιοι ανακάλυψαν το έτος⁴ και διαίρεσαν σε δώδεκα μέρη τον κύκλο των εποχών του· κι έλεγαν ότι την ανακάλυψη αυτή την έκαναν παρατηρώντας τα άστρα. Και, κατά τη γνώμη μου, υπολογίζουν πιο ορθά από τους Έλληνες τη διάρκεια του έτους, εφόσον οι Έλληνες προσθέτουν σε κάθε δυο χρόνια έναν εμβόλιμο μήνα, για να έχουν κανονικά την εναλλαγή των εποχών, ενώ οι Αιγύπτιοι, δίνοντας στους δώδεκα μήνες τριάντα μέρες στον καθένα, προσθέτουν σε κάθε έτος πέντε ημέρες συμπληρωματικές κι έτσι ο κύκλος των εποχών ολοκληρώνοντας την περιφορά του συμπίπτει με το τέλος του έτους τους. Κι έλεγαν ότι οι Αιγύπτιοι

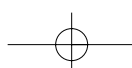
**Ημερολόγιο
Θεοί**

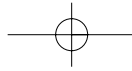
¹ **θρησκεία:** ο Ηρόδοτος αποφεύγει να μιλήσει διεξοδικά για θρησκευτικά ζητήματα· άλλωστε θέμα του έργου του είναι τα ανθρώπινα πράγματα όχι τα θεία.

² **ονόματα:** (στο πρωτότυπο «ἑπωνυμίας») εννοεί τα χαρακτηριστικά, τις ιδιότητες, την καταγωγή, τη λατρεία και όχι ακριβώς τα ονόματα ως λέξεις.

³ **στον ίδιο βαθμό:** πιθανόν να εννοεί ο Ηρόδοτος ότι τα θρησκευτικά γενικώς στοιχεία (λατρεία, ηθικές επιταγές) είναι ως ένα βαθμό κοινά σε όλους τους λαούς.

⁴ **πρώτοι ... ανακάλυψαν το έτος:** το ημερολόγιο άρχισε να χρησιμοποιείται στην Αίγυπτο το 2770 π.Χ. Η λύση που έδωσαν οι Αιγύπτιοι στον υπολογισμό του έτους, με την εισαγωγή του ηλιακού έτους, τη διαίρεσή του σε 12 μήνες των 30 ημερών και την προσθήκη των 5 ημερών, ήταν πολύ πιο απλή και σωστή από το σεληνιακό έτος των Ελλήνων.

πρώτοι καθιέρωσαν ονόματα των δώδεκα θεών⁵ κι ότι από αυτούς τα πήραν οι Έλληνες, και πρώτοι αφιέρωσαν στους θεούς βωμούς και αγάλματα και ναούς και σκάλισαν παραστάσεις πάνω σε πέτρα.

Η Αίγυπτος δώρο του Νείλου

Π5. Κι έμεινα με την εντύπωση ότι οι πληροφορίες που έδιναν για τη χώρα τους ήταν σωστές. Γιατί κι ένας που δεν κατατοπίστηκε καθόλου από πριν, αλλά την είδε – φτάνει βέβαια να 'χει μυαλό – αντιλαμβάνεται ότι την περιοχή της Αιγύπτου, στην οποία φτάνουν με τα καράβια τους οι Έλληνες⁶, την έχουν επίκτητη οι Αιγύπτιοι και την πήραν δώρο απ' τον ποταμό⁷ [...] με το πρώτο που πλησιάζει στη στεριά το καράβι σου κι ενώ ακόμα θέλει μιας μέρας δρόμο⁸ για να πιάσει στεριά, αν ρίξεις στο βυθό βολίδα⁹, θα σου κουβαλήσει επάνω πηλό, κι ας είσαι σε νερά έντεκα οργιές βαθιά¹⁰. Από αυτό λοιπόν φαίνεται ποια έκταση πήραν οι προσχώσεις.

<ή> Αἴγυπτος ἔς τὴν Ἑλλήνες ναυτίλλονται
ἔστι Αἴγυπτιοῖσι ἐπίκτητός τε γῆ καὶ δῶρον τοῦ ποταμοῦ [...]

Γεωλογικές παρατηρήσεις

Π12. Λοιπόν, για όσα αφορούν την Αίγυπτο δίνω πίστη και στα λόγια αυτών που λεν τα παραπάνω και προσωπικά σχημάτισα με βεβαιότητα τη γνώμη ότι οπωσδήποτε αυτή είναι η πραγματικότητα, γιατί είδα πρώτα πρώτα ότι η Αίγυπτος προεξέχει προς τη θάλασσα απ' τη γειτονική της χώρα κι έπειτα βρίσκονται κοχύλια¹¹ πάνω στα βουνά της κι ένα στρώμα άρμης κατακάθεται πάνω τους, έτσι που να προκαλεί φθορές και στις πυραμίδες, και το βουνό που βρίσκεται πάνω από τη Μέμφη, μονάχα αυτό απ' όλη την Αίγυπτο να έχει άμμο· κι επιπρόσθετα το χώμα της Αιγύπτου [...] είναι μαύρο¹² και ευκολότριφτο, καθότι είναι λάσπη και πρόσχωση που την κατέβασε ο ποταμός από την Αιθιοπία.

Οι πλημμύρες του Νείλου: Οι θεωρίες

Π19. Κι όταν ανεβαίνουν τα νερά του, ο Νείλος πλημμυρίζει όχι μόνο το Δέλτα, αλλά και κάποιες περιοχές της χώρας που θεωρούνται ότι ανήκουν στη Λιβύη και στην Αραβία [...]. Για το ιδιαίτερο όμως χαρακτηριστικό του ποταμού δεν μπόρεσαν να με κατατοπίσουν ούτε οι ιερείς ούτε κανένας άλλος. Και με ιδιαίτερο ενδιαφέρον ρωτούσα να μου πουν ποιος είναι ο λόγος που ο Νείλος, αρχίζοντας από το θερινό ηλιοστάσιο¹³, κατεβαίνει φουσκωμένος εκατό μέρες και, φτάνοντας περίπου στην εκατοστή, ξαναγυρνά στην κοίτη του με χαμηλωμένη τη στάθμη των νερών του, ώστε συνεχώς όλο το χειμώνα το ρεύμα του είναι μικρό, ωστόσο πάλι έρθει το θερινό ηλιοστάσιο. Λοιπόν, γ' αυτό το ζήτημα δεν μπόρεσε να με κατατοπίσει κανένας Αιγύπτιος, όταν τους ρωτούσα ποιο μυστήριο κρύβει ο Νείλος, ώστε να παρουσιάζει το αντίθετο φαινόμενο¹⁴ από τους υπόλοιπους ποταμούς. [...]

Π20. Αλλά κάποιοι Έλληνες, στην επιθυμία τους να γίνουν διάσημοι για τη σοφία τους, είπαν για το ζήτημα των νερών του Νείλου τρεις θεωρίες, για τις δυο απ' τις οποίες απαξιώ να κάνω λόγο, απλώς θα περιοριστώ να τις αναφέρω. Λοιπόν η μια τους λέει ότι η αιτία που φουσκώνει ο ποταμός είναι τα μελτέμια¹⁵, που εμποδίζουν τον

⁵ **δώδεκα θεών:** οι κυρίαρχοι θεοί της Αιγύπτου ήταν οκτώ και από αυτούς προέρχονταν οι δώδεκα νεότεροι θεοί. Μάλλον δεν είχαν μεγάλη σχέση με το ελληνικό δωδεκάθεο.

⁶ **στην οποία ... οι Έλληνες:** εννοεί τη λίμνη Μοίριδα (βλ. χάρτη 1, σ. 41)· αποτελούσε το όριο στο οποίο έφταναν οι Έλληνες. Ο Ηρόδοτος νόμιζε ότι ήταν τεχνητή λίμνη.

⁷ **δώρο απ' τον ποταμό:** ο χαρακτηρισμός αποδίδεται στον λογογράφο Εκαταίο (έζησε περίπου το 550- 479 π.Χ.).

⁸ **μιας μέρας δρόμο:** το ταξίδι μιας ημέρας με πλοίο μπορούσε να καλύψει κατά τον Ηρόδοτο 540 ή 700 σταδίου*.

⁹ **βολίδα:** όργανο βυθομέτρησης (θάλασσας, λίμνης, ποταμού) ή ανίχνευσης του βυθού. Ήταν ένα κομμάτι μολύβι δεμένο σε κλωστή. Ερευνήστε πώς γίνεται σήμερα η βυθομέτρηση των θαλασσών.

¹⁰ **έντεκα οργιές βαθιά:** δηλαδή σε βάθος 20μ· η οργιά ισοδυναμούσε με 1,84 μ.

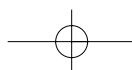
¹¹ **κοχύλια:** η παρατηρητικότητα του ιστορικού είναι εξαιρετική και οι εκτιμήσεις του ακριβείς.

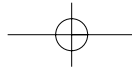
¹² **μαύρο:** οι Αιγύπτιοι ονόμαζαν τη χώρα τους Κεμ ή Κέμ (: «Μαύρη»).

¹³ **θερινό ηλιοστάσιο:** οι πλημμύρες δεν άρχιζαν παντού την ίδια εποχή, αλλά ξεκινώντας από τα νότια περίπου τον Απρίλιο, άρχιζαν στην περιοχή της Μέμφιδας (κοντά στο σημερινό Κάιρο) περίπου στο τέλος Ιουνίου. Σωστά λοιπόν ο Ηρόδοτος αναφέρει το θερινό ηλιοστάσιο (22 Ιουνίου).

¹⁴ **το αντίθετο φαινόμενο:** οι πλημμύρες το καλοκαίρι, τις οποίες ο Ηρόδοτος δεν μπορεί να εξηγήσει, οφείλονται στις έντονες τροπικές βροχές στη λεκάνη του Άνω Νείλου, την Αιθιοπία και στο οροπέδιο της Α. Αφρικής. Μόλις οι βροχές σταματήσουν, κατεβαίνει σταδιακά και η στάθμη του ποταμού. Σωστά αναφέρει τη διάρκεια των πλημμυρών.

¹⁵ **μελτέμια:** η θεωρία αποδίδεται στον Θαλή τον Μιλήσιο (έναν από τους «επτά σοφούς», βλ. ενότητα 2, σ. 18). Τα μελτέμια (στο πρωτότυπο *ἐτήσιαι*) φυσούν το καλοκαίρι από τα ΒΔ.

Νείλο να χύσει τα νερά του στη θάλασσα. Όμως τόσες φορές μελέμια δε φύσηξαν, μα να που ο Νείλος παρουσίασε το ίδιο φαινόμενο. Κι επιπρόσθετα, αν η αιτία ήταν τα μελέμια, θα περιμέναμε και οι άλλοι ποταμοί, όσον το ρεύμα κυλά αντίθετα με τα μελέμια, να παρουσιάζουν το ίδιο φαινόμενο [...]

Π21. Η δεύτερη θεωρία¹⁶ δεν έχει βέβαια τη λογικοφάνεια της προηγούμενης, εντυπωσιάζει όμως περισσότερο στο άκουσμά της· αυτή λέει ότι ο Νείλος μάς μερδεύει μ' αυτό το φαινόμενο, επειδή τα νερά του έρχονται από τον Ωκεανό, και ο Ωκεανός περιβρέχει ολόκληρη τη γη.

Π22. Η τρίτη τώρα θεωρία, ενώ είναι πολύ πιο αληθοφανής, απομακρύνεται περισσότερο από την αλήθεια¹⁷. Γιατί κι αυτή δε λέει τίποτα, όταν ισχυρίζεται ότι ο Νείλος φουσκώνει από το χιόνι που λιώνει – ποιος; ο Νείλος, που κυλά από τη Λιβύη διασχίζοντας τη χώρα των Αιθιοπών και βγαίνει στην Αίγυπτο! Λοιπόν, από πού κι ως πού το ρεύμα του προέρχεται από χιόνι, εφόσον κυλά από τα πιο θερμά μέρη σε μέρη που γενικά είναι πιο ψυχρά; [...]

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Ποιες πληροφορίες αποκομίζουμε για τη μέθοδο του ιστορικού από την ενότητα;
2. Να μελετήσετε ένα από τα θέματα: α) Οι πλημμύρες του Νείλου: ποιες θεωρίες διατυπώθηκαν και ποια είναι στην πραγματικότητα η αιτία των πλημμυρών. Να απαντήσετε και με όσα μάθατε στο μάθημα της Γεωγραφίας. β) Το ηλιοστάσιο: τι είναι, ποιες παραδόσεις και έθιμα συνδέονται με το θερινό ηλιοστάσιο (π.χ. οι φωτιές του Άι- Γιάννη). Θα αντλήσετε πληροφορίες από το διαδίκτυο.
3. Τα θέματα που αναπτύσσει στην ενότητα αυτή ο Ηρόδοτος τα συζήτησε με τους ιερείς της Αιγύπτου, ενώ άλλα θέματα (π.χ. για τις πλημμύρες του Νείλου) τα γνωρίζει και από τους λογογράφους, π.χ. από τον Εκαταίο. Σήμερα, ποιες επιστήμες έχουν αντικείμενό τους τα θέματα αυτά; Συγκεντρώστε πληροφορίες και συζητήστε την εξέλιξη της επιστήμης.

Παράλληλο κείμενο

Ιλιάδα (Σ 478- 483, 607- 608)

Η ασπίδα του Αχιλλέα: ο Ωκεανός

Και πρώτα δυνατό, θεόρατο βάζει μπροστά σκουτάρι* (478)

δουλεύοντάς το ολούθε στέρωσε τριπλό λαμπρό στεφάνι

[...] λογής λογής πλουμίδια εχάραξε με τη σοφή του τέχνη.

Βάζει τη γης, βάζει τη θάλασσα, βάζει τα ουράνια απάνω

[...] Κι ακόμα βάζει το περίπρानο του Ωκεανού ποτάμι (607)

στου σκουταριού του στέριου ολόγυρα το πιο ακρινό στεφάνι.

Μετάφραση: Ν. Καζαντζάκης - Ι. Θ. Κακριδής

* *σκουτάρι*: η ασπίδα.

ΕΡΩΤΗΣΗ

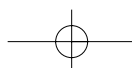
Ποια σχέση έχει η αντίληψη για τον ωκεανό, όπως διατυπώνεται στην *Ιλιάδα* («Παράλληλο κείμενο»), με τη θεωρία που απορρίπτει ο Ηρόδοτος για τις πλημμύρες του Νείλου; (βλ. χάρτη σ. 52).

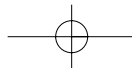
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Να καταγράψετε τα θέματα που πραγματεύεται ο Ηρόδοτος στην ενότητα αυτή και να αναπτύξετε σε μία παράγραφο όποιο σας αρέσει περισσότερο.

¹⁶ η **δεύτερη θεωρία**: τη διατύπωσε μάλλον ο Εκαταίος.

¹⁷ **απομακρύνεται ... αλήθεια**: αντίθετα αυτή η θεωρία βρίσκεται πιο κοντά στην αλήθεια. Τη γνώμη αυτή είχε διατυπώσει ο φιλόσοφος Αναξαγόρας. Ο Ηρόδοτος δεν γνώριζε για τα χιόνια των βουνών της κεντροανατολικής Αφρικής.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5η

«ΘΩΜΑΣΙΑ» ΚΑΙ «ΝΟΜΟΙ» 18 ΤΩΝ ΑΙΓΥΠΤΙΩΝ Π 35 - 37, 42, 50, 65, 68, 84, 86, 99

Θεματικά κέντρα

- «Περιέργρα» έθιμα και συνήθειες
- Ιερείς
- Οι θεοί
- Τα ιερά ζώα
- Ο κροκόδειλος
- Άλλα αξιοπρόσεκτα
- Η μέθοδος

Οι Αιγύπτιοι:
διαφορετικοί
απ' όλους
τους λαούς

Π35. Τώρα, θα δώσω μεγάλη έκταση στην περιγραφή της Αιγύπτου, επειδή η φύση της παρουσιάζει τα περισσότερα αξιοθέατα κι έχει να δείξει ανθρώπινα δημιουργήματα ανώτερα από κάθε περιγραφή – καμιά άλλη χώρα δεν μπορεί να συγκριθεί μ' αυτή· γι' αυτό θα κάνω περισσότερο λόγο γι' αυτή. Οι Αιγύπτιοι, όπως η ατμόσφαιρά τους¹⁹ είναι κάτι το μοναδικό και ο ποταμός τους παρουσιάζει διαφορετικά φαινόμενα απ' ό,τι οι άλλοι ποταμοί, καθιέρωσαν σ' όλα τα πάντα συνήθειες και νόμους αντίθετους απ' των άλλων λαών· για παράδειγμα, στη χώρα τους οι γυναίκες είναι που πηγαίνουν στην αγορά και κάνουν το λιανεμπόριο²⁰, ενώ οι άντρες κάθονται στο σπίτι και υφαίνουν· κι ενώ οι άλλοι υφαίνουν σπρώχνοντας το υφάδι προς τα πάνω, οι Αιγύπτιοι προς τα κάτω²¹. [...]

Ἔρχομαι δὲ περὶ Αἰγύπτου μῆκυνέων τὸν λόγον, ὅτι πλεῖστα θωμάσια ἔχει...
Αἰγύπτιοι... τὰ πολλὰ πάντα ἔμπαλιν τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι ἐστήσαντο ἥθεά τε καὶ νόμους.

Άλλες
ιδιορρυθμίες
των Αιγυπτίων

Π36. Παντού αλλού οι ιερείς των θεών αφήνουν τα μαλλιά τους μακριά, όμως στην Αίγυπτο κουρεύονται. Οι άλλοι λαοί έχουν έθιμο, μόλις πέσει πένθος²², να κουρεύουν το κεφάλι τους αυτοί που ο πόνος τους είναι μεγαλύτερος, οι Αιγύπτιοι όμως, όταν ο θάνατος χτυπάει δικούς τους, αφήνουν τις τρίχες και της κεφαλής και της γενειάδας τους να μεγαλώσουν, ενώ πριν ήταν ξυρισμένοι. [...] Οι άλλοι τρέφονται με σιτάρι και κριθάρι, ενώ οι Αιγύπτιοι νιώθουν την πιο μεγάλη περιφρόνηση για όποιον ζει μ' αυτά, αλλά κάνουν τα ψωμιά τους απ' το δημητριακό που το λεν ολύρα, κι ορισμένοι το λένε ζειά²³. Ζυμώνουν το ζυμάρι με τα πόδια²⁴, ενώ τον πηλό με τα χέρια. [...] Οι Έλληνες γράφουν τα γράμματα και κάνουν λογαριασμούς με χαλίκια φέροντας το χέρι απ' τ' αριστερά προς τα δεξιά, οι Αιγύπτιοι όμως απ' τα δεξιά προς τ' αριστερά. Και κάνοντας αυτό λένε πως οι ίδιοι τους γράφουν από τη μεριά του δεξιού χεριού, ενώ οι Έλληνες, του αριστερού· κι έχουν δύο είδη γραφής²⁵, η μια είναι ιερογλυφική, η άλλη η δημοτική.

Γονατιστό άγαλμα γυναίκας που ζυμώνει,
από τη Σακκάρα, 2465-2325 π.Χ.
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

¹⁸ **θωμάσια- νόμοι:** ήθη, έθιμα, τρόπος ζωής, λατρεία, ιερά ζώα, ιατρική, ταρίχευση αποτελούν το περιεχόμενο των κεφ. 35- 98, που θεωρούνται το πολυτιμότερο μέρος του ΙΙ βιβλίου.

¹⁹ **η ατμόσφαιρά τους:** εννοεί τις κλιματολογικές συνθήκες· τη θεωρία για την επίδρασή τους στον άνθρωπο ανέπτυξε ο Ιπποκράτης (ο γνωστός θεμελιωτής της ιατρικής επιστήμης, περ. 460- 356 π.Χ.).

²⁰ **οι γυναίκες ... κάνουν το λιανεμπόριο:** αυτά δεν αποτελούσαν κανόνα, αλλά φαίνεται ότι ο Ηρόδοτος γενικεύει ό,τι τον εντυπωσίασε από τις αιγυπτιακές συνήθειες.

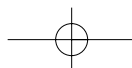
²¹ **προς τα κάτω:** οι αιγυπτιακοί τους (όπως και των αρχαίων Ελλήνων) ήταν όρθιοι. Οι Αιγύπτιοι ύφαιναν και με τους δύο τρόπους.

²² **πένθος:** συνήθως οι Έλληνες έκοβαν τα μαλλιά τους, άλλοτε όμως αφήναν τα γένια και τα μαλλιά τους σε ένδειξη πένθους. Γνωρίζετε παρόμοια έθιμα για το πένθος σήμερα;

²³ **ολύρα- ζειά:** οι ονομασίες αυτές και στο πρωτότυπο, πιθανόν ήταν σίκαλη ή αραβόσιτος, δεν είναι όμως βέβαιο ότι ταυτίζονται. Ψωμί από ζειά έτρωγαν οι κατώτερες τάξεις.

²⁴ **με τα πόδια:** η πληροφορία είναι επιβεβαιωμένη από τα μνημεία, ζύμωναν όμως και με τα χέρια (βλ. εικόνα σ. 34).

²⁵ **δύο είδη γραφής:** τα είδη ήταν τρία, αλλά ο Ηρόδοτος παραλείπει την ιερατική, ταυτίζοντάς την με την ιερογλυφική. Η ιερατική σε σχέση με την ιερογλυφική ήταν απλοποιημένη γραφή. Η ιερογλυφική ήταν η πρώτη γραφή και των Κρητών της μινωικής εποχής, όπως γνωρίζουμε από το δίσκο της Φαιστού.

Ιερογλυφικά.

Π37. Καθώς είναι θρησκοί πολύ περισσότερο από κάθε άλλο λαό, κρατούν τα εξής έθιμα: πίνουν από χάλκινα²⁶ ποτήρια, που τα πλένουν με σφουγγάρι κάθε μέρα, όλοι ανεξαιρέτως. Φορούν ρούχα λινά, πάντα φρεσκοπλυμένα²⁷ – κάτι στο οποίο δίνουν εντελώς ιδιαίτερη σημασία. [...] Οι ιερείς φορούν ένα και μοναδικό ρούχο λινό και υποδήματα από πάπυρο²⁸, κι απαγορεύεται να πάρουν άλλο ρούχο ή άλλα υποδήματα: και λούζονται με κρύο νερό δυο φορές τη μέρα και άλλες δυο φορές κάθε νύχτα.

Οι ιερείς

Π42. Λοιπόν, όσοι Αιγύπτιοι έχουν στον τόπο τους λατρευτικό κέντρο του Διός²⁹ των Θηβών ή ανήκουν στο νομό των Θηβών, όλοι αυτοί δεν αγγίζουν τα αρνιά και θυσιάζουν κατσίκια. Γιατί δε δείχνουν όλοι οι Αιγύπτιοι τον ίδιο σεβασμό για όλους τους θεούς, εκτός από την Ίσιδα και τον Όσιρη³⁰ (ο Όσιρης, λένε, είναι ο Διόνυσος) [...]

Οι θεοί

Π50. Εξάλλου όλες σχεδόν οι ονομασίες³¹ των θεών έχουν έρθει στην Ελλάδα από την Αίγυπτο [...] Γιατί, αν εξαιρέσουμε τον Ποσειδώνα και τους Διοσκούρους (όπως είπα και παραπάνω) και την Ήρα και την Εστία και τη Θέμιδα και τις Χάριτες και τις Νηρηίδες, τις ονομασίες των άλλων θεών τις είχαν ανέκαθεν οι Αιγύπτιοι στη χώρα τους.

Αγαλμα του βασιλικού γραφέα Ραχοτέπ, 2465-2350 π.Χ.
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Π65. Οι Αιγύπτιοι λοιπόν τελούν με υπερβολική ευλάβεια και τα άλλα θρησκευτικά τους καθήκοντα και ιδιαίτερα τα εξής: παρότι η Αίγυπτος συνορεύει με τη Λιβύη³², δεν έχει και πολλά ζώα. Κι όσα έχει η χώρα τους, όλα τα θεωρούν ιερά³³, κι άλλα είναι κατοικίδια, άλλα όμως όχι [...]. Κι αν κάποιος σκοτώσει ένα απ' αυτά τα ζώα, αν το έκανε εκ προθέσεως, η τιμωρία είναι θάνατος, κι αν εξ αμελείας, πληρώνει το πρόστιμο που θα ορίσουν οι ιερείς: όποιος όμως σκοτώσει ίβιδα³⁴ ή γεράκι, είτε εκ προθέσεως είτε εξ αμελείας, αδιάφορο, τον σκοτώνουν οπωσδήποτε.

Τα ιερά ζώα

Π68. Και να τώρα οι κροκόδειλοι³⁵ και οι ιδιομορφίες τους: τους τέσσερις μήνες της βαρυχειμωνιάς δεν τρώει τίποτα, κι ενώ είναι τετράποδο, ζει και στη στεριά και στις λίμνες: γεννά αυγά και τα κλωσά στη στεριά: το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας το περνά στη στεριά, αλλά όλη τη νύχτα στον ποταμό: γιατί τα νερά του είναι πιο ζεστά κι απ' το αεράκι της νύχτας κι από το αγκάκι της. Κι απ' όλα τα θνητά πλάσματα που μας είναι γνωστά, αυτός από ελάχιστος γίνεται πελώριος: δηλαδή, τα αυγά που γεννά δεν είναι μεγαλύτερα από της χήνας, και το μέγεθος του νεοσσού του είναι ανάλογο με του αυγού, καθώς όμως μεγαλώνει, φτάνει και τις δεκαεφτά πήχες, και ακόμα περισσότερες. Κι έχει

Ο κροκόδειλος και ο τροχίλος

²⁶ **χάλκινα:** όχι βέβαια οι πλούσιοι: γι' αυτούς υπήρχαν χρυσά, ασημένια, γυάλινα.

²⁷ **φρεσκοπλυμένα:** η καθαριότητα είχε για τους Αιγυπτίους μεγάλη σημασία, για λόγους υγιεινής και για θρησκευτικούς λόγους: στην ιερογλυφική γραφή το σύμβολο του ιερέα ήταν ένας άνθρωπος που πλένεται.

²⁸ **από πάπυρο:** φυτό που ευδοκίμοιζε στην Αίγυπτο και έδινε υλικό για πολλές χρήσεις.

²⁹ **του Διός:** είναι ο Άμμων (που οι Έλληνες ταύτιζαν με τον Δία), ο μεγαλύτερος θεός της Αιγύπτου. Ταυτίστηκε με τον ήλιο (ως Άμμων-Ρα) και ο κριός ήταν το ιερό του ζώο.

³⁰ **Όσιρης-Ίσις:** η λατρεία τους ήταν πολύ διαδεδομένη: οι γιορτές του Όσιρη έμοιαζαν με τα Ανθεστήρια του Διονύσου. Οι Έλληνες τον ταύτιζαν και με τον Δία, τον Έρωτα, τον Άδη κ.α. Η Ίσιδα, αδελφή και σύζυγος του Όσιρη, ταυτιζόταν συνήθως με τη Δήμητρα.

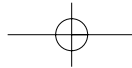
³¹ **ονομασίες:** βλ. σχόλιο 2, σ. 31. Οι Αιγύπτιοι δεν είχαν θεό αντίστοιχο με τον Ποσειδώνα ούτε και γενικά θεότητες της θάλασσας. Τι νομίζετε ότι δείχνει αυτό;

³² **Λιβύη:** ο Ηρόδοτος πίστευε ότι η Λιβύη είχε πολλά θηρία, γι' αυτό την ονομάζει «θηριώδη», αντιδιαστέλλοντάς την από την Αφρική, που επίσης ονομάζεται Λιβύη.

³³ **όλα τα θεωρούν ιερά:** στην πραγματικότητα δεν τα θεωρούσαν όλα τα ζώα ιερά, ούτε και ήταν τα ίδια ζώα ιερά σε όλες τις περιοχές, όπως εξάλλου φαίνεται και από άλλα σημεία της *Ίστορίας*.

³⁴ **ίβιδα:** πελαργός της Αιγύπτου.

³⁵ **οι κροκόδειλοι:** η περιγραφή του Ηρόδοτου είναι πολύ εκτεταμένη – γιατί το εξωτικό ζώο παρουσίαζε εξαιρετικό ενδιαφέρον για τους Έλληνες – και σε γενικές γραμμές ακριβής. Υπάρχουν όμως και ανακρίβειες. Μπορείτε να διορθώσετε τα σημεία αυτά;

μάτια χοίρου και δόντια μεγάλα και χαυλιόδοντες³⁶ (ανάλογους με το μέγεθος του σώματός του), αλλά είναι το μόνο ζώο που η φύση δεν του έδωσε γλώσσα. Κι ούτε κουνιέται το κάτω σαγόνι του, αλλά και σε τούτο παρουσιάζεται, μόνο αυτός απ' όλα τα ζώα, να φέρνει το πάνω σαγόνι του προς το κάτω. Κι έχει δυνατά νύχια και, στη ράχη του, δέρμα λεπιδωτό που δε σχίζεται με τίποτα. Μεσ στο νερό είναι τυφλός, αλλά έξω, στον αέρα, η όρασή του είναι οξύτατη. Κι έτσι που ζει μεσ στο νερό, το εσωτερικό του στόματός του είναι γεμάτο βδέλλες. Λοιπόν, τ' άλλα πετεινά και τα ζώα τον σκιάζονται, αλλά ο τροχίλος³⁷ τα 'χει καλά μαζί του, μια και του προσφέρει υπηρεσία: δηλαδή, όταν ο κροκοδείλος βγαίνει απ' το νερό στη στεριά και κατόπι ξαπλώνει με το στόμα ανοιχτό (και γενικά συνηθίζει να το κρατά ανοιχτό προς το μέρος του ζέφυρου), τότε ο τροχίλος τρυπώνει στο στόμα του και χάφτει τις βδέλλες. Κι αυτός – αφού γλιτώνει απ' την ενόχληση – νιώθει όμορφα και δεν πειράζει καθόλου τον τροχίλο.

Η γάτα λατρευόταν ιδιαίτερα στην Αίγυπτο. Η θεά Βούβαση (Βαστ), πολούχος της ομώνυμης πόλης (σημ. Tell-Basta), παριστανόταν συνήθως με πρόσωπο γάτας. Στο αγαλματίδιο η θεά-γάτα φοράει περιδέριο με σκαραβαίο.

Άλλες επινοήσεις. Ιατρικές ειδικότητες **Π84.** Και την ιατρική τέχνη την έχουν μοιραστεί μεταξύ τους με τον εξής τρόπο: ο κάθε γιατρός είναι μονάχα για μια αρρώστια³⁸, κι όχι για περισσότερες. Κι όπου ρίξεις το βλέμμα σου, πλήθος οι γιατροί: γιατί άλλοι ασκούν την ιατρική για την αρρώστια των ματιών, άλλοι για της κεφαλής, άλλοι των δοντιών, άλλοι για της κοιλιάς, κι άλλοι για τις αρρώστιες που ο άρρωστος δεν ξέρει πού πάσχει³⁹.

μηῆς νούσου ἕκαστος ἰητρὸς ἔστι καὶ οὐ πλεόνων... οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν ἰητροὶ κατεστῆασι, οἱ δὲ κεφαλῆς, οἱ δὲ ὀδόντων... οἱ δὲ τῶν ἀφανέων νούσων.

Η ταρίχευση **Π86.** Και υπάρχουν ειδικοί γι' αυτό τον σκοπό και ζουν απ' αυτή την τέχνη⁴⁰. Αυτοί, όταν τους φέρουν τον νεκρό, δείχνουν σ' εκείνους που τον φέρνουν ξύλινα ομοιώματα των νεκρών, με ζωγραφισμένη τη μορφή τους, και λένε ότι η πιο καλοδουλεμένη μούμια είναι εκείνου που νομίζω ότι είναι ασέβεια ν' αναφέρω τ' όνομά του⁴¹ σε μια τέτοια περίπτωση: κατόπι δείχνουν τη δεύτερη, που είναι κατώτερη από την πρώτη και φθηνότερη: και την τρίτη, που είναι η πιο φτηνή απ' όλες: και [...] ρωτούν τους άλλους με ποιον από τους παραπάνω τρόπους θέλουν να γίνει η μούμια του νεκρού τους.

Διευκρινίσεις του ιστορικού **Π99.** Ως αυτό εδώ το σημείο⁴² μίλησα στηριγμένος σε όσα είδα με τα μάτια μου και σ' ό,τι μου πρόσφερε η κρίση και η έρευνά μου: αλλά από δω και κάτω θα παραθέσω τα λεγόμενα των Αιγυπτίων, έτσι όπως τα άκουα: βέβαια σ' αυτά πού και πού θα προσθέτω και κάτι απ' ό,τι είδα με τα μάτια μου.

Μέχρι μὲν τούτου ὄψις τε ἐμὴ καὶ γνώμη καὶ ἱστορίη ταῦτα λέγουσά ἐστι, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦδε Αἰγυπτίους ἔρχομαι λόγους ἑρέων κατὰ [τὰ] ἤκουον: προσέσται δὲ τι αὐτοῖσι καὶ τῆς ἐμῆς ὄψις.

³⁶ **χαυλιόδοντες:** μακριά δόντια που εξέχουν από το στόμα.

³⁷ **τροχίλος:** ίσως να είναι ο τρυποκάρυδος. Οι Αιγύπτιοι και σήμερα το ονομάζουν «πουλί του κροκοδείλου».

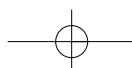
³⁸ **κάθε γιατρός ... για μια αρρώστια:** οι πρόοδοι των Αιγυπτίων στην ιατρική είναι αναμφισβήτητες, επιβεβαιώνονται από ένα πλήθος ιατρικών παπύρων που βρέθηκαν, από αρχαίους συγγραφείς κτλ. Είχαν μάλιστα κάνει αξιοσημείωτη πρόοδο στη χειρουργική. Βέβαια η ταρίχευση των νεκρών συνέβαλε στην πρόοδο αυτή.

³⁹ **δεν ξέρει πού πάσχει:** η ειδικότητα αυτή θα ήταν ανάλογη με του παθολόγου σήμερα.

⁴⁰ **τέχνη:** εννοεί την ταρίχευση: ο Ηρόδοτος περιγράφει λεπτομερώς και με ακρίβεια πώς γινόταν η ταρίχευση. Η διατήρηση του σώματος ήταν για τους Αιγυπτίους αναγκαία, γιατί μόνο έτσι ζούσε και η ψυχή.

⁴¹ **τ' όνομά του:** εννοεί τον Όσιρη. Με αυτόν ταυτίζονταν οι νεκροί που τους έκαναν την πιο ακριβή ταρίχευση.

⁴² **το σημείο:** ως το κεφάλαιο 98 ο Ηρόδοτος μιλάει για τη χώρα και τους ανθρώπους της. Από το κεφ. 99 αρχίζει το δεύτερο μέρος του «αιγυπτίου λόγου», η ιστορία της χώρας, παραθέτουμε όμως εδώ ένα τμήμα από το κεφάλαιο για να δούμε τη μέθοδο του ιστορικού.

Ξύλινο ομοίωμα πλοίου με το πλήρωμά του, μήκους 1,35 μ. (1994-1782 π.Χ.).
Παραπέμπει στο ιερό προσκύνημα του νεκρού στην Άβυδος, τόπο ταφής και λατρείας του Όσιρη.
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες ιδιομορφίες των Αιγυπτίων σημειώνει ο Ηρόδοτος στα κεφάλαια 35- 36 και πώς τις εξηγεί;
2. Ποια χαρακτηριστικά του κροκόδειλου αποδίδει σωστά ο Ηρόδοτος; Βρείτε πληροφορίες για τον κροκόδειλο από άλλα μαθήματά σας ή από το διαδίκτυο.
3. Ποιες πληροφορίες παίρνουμε από το κεφάλαιο 99 για τη μέθοδο και τις πηγές του Ηροδότου; Στην απάντησή σας να χρησιμοποιήσετε και όρους από το πρωτότυπο.
4. Να ζωγραφίσετε ό,τι από την ενότητα σας άρεσε ή σας έκανε εντύπωση.
5. Να επιλέξετε ένα έθιμο ή αντίληψη που επιβιώνει ως σήμερα, έστω και σε, λίγο ή πολύ, διαφορετική μορφή, και να συζητήσετε πώς μπορεί να εξηγηθεί η επιβίωση αυτή.

Παράλληλο κείμενο

Σοφοκλέους, Οιδίπους επί Κολωνῶν, στ. 337- 345 (ο Οιδίποδας για τους γιους του)

«Ω εκείνοι σε όλα
επήραν Αιγυπτιακές συνήθειες
στο φυσικό και στης ζωής τον τρόπο.
Εκεί οι αρσενικοί στα σπίτια μένουν
στον αργαλειό να υφαίνουν,
ενώ οι γυναίκες
απέξω πάντα φέρνουνε στο σπίτι
όσα χρειάζονται.

Κι έτσι, παιδιά μου,
ενώ θε νάταν φυσικό ετούτοι
να κοπιάζουν για όλα
κάθονται στο σπίτι
σαν τ' άβγαλτα κορίτσια
και για δαύτους
εσείς οι δυο τραβάτε τα δικά μου
του άμοιρου βάσανα.»

Μετάφραση: Κ. Θρακιώτης

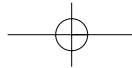
ΕΡΩΤΗΣΗ

Να συγκρίνετε την άποψη που εκφράζει ο Οιδίποδας για τα αιγυπτιακά έθιμα με την άποψη του Ηροδότου στο κεφ. 35. Ποια συμπεράσματα εξάγονται, κατά τη γνώμη σας, από τη σύγκριση αυτή;

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Να διαγράψετε το λάθος σε κάθε πρόταση, σύμφωνα με όσα αφηγείται ο Ηρόδοτος:

- Στην Αίγυπτο (οι γυναίκες/οι άντρες) μένουν στο σπίτι.
- Οι Αιγύπτιοι ζυμώνουν (με τα χέρια/με τα πόδια).
- Οι ιερείς (φρόντιζαν πολύ/αδιαφορούσαν) για την καθαριότητά τους.
- Στην Αίγυπτο (λάτρευαν/δεν είχαν) θεότητες της θάλασσας.
- Στην Αίγυπτο λάτρευαν ιδιαίτερα (τα ζώα/τα δέντρα).
- Ο τροχίλος φρόντιζε για την καθαριότητα (του στόματος/των ματιών) του κροκόδειλου.
- Οι ιατρικές ειδικότητες ήταν (άγνωστες/γνωστές) στην Αίγυπτο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 6η

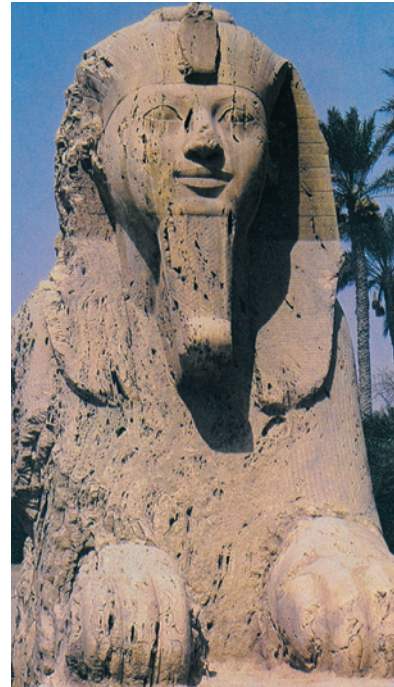
ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ II 124-125, 148

Θεματικά κέντρα

- Η πυραμίδα του Χέοπα και ο δρόμος
- Ο λαβύρινθος

Η βασιλεία του Χέοπα και η κατασκευή των μεγάλων έργων

Π124. Ἐλεγαν λοιπόν οι ιερείς ότι η Αίγυπτος, μέχρι και τη βασιλεία του Ραμφινίτου⁴³, ήταν υπόδειγμα καλής διοίκησης και ότι ευημερούσε εξαιρετικά η Αίγυπτος· όμως, όταν ύστερ' απ' αυτόν βασιλιάς της έγινε ο Χέοπας⁴⁴, την έσυρε σε απερίγραπτη αθλιότητα· γιατί, αφού κλειδαμπάρωσε όλα τα λατρευτικά κέντρα, πρώτα-πρώτα τους απαγόρευσε να κάνουν θυσίες και κατόπιν έβαλε να μοχθούν όλοι οι Αιγύπτιοι στη δούλεψή του. Και, πως άλλους τους αγγάρευσε να μεταφέρουν σέρνοντας πέτρες από τα λατομεία⁴⁵ του βουνού της Αραβίας ως τον Νείλο· κι αφού οι πέτρες αυτές με πλοία περνούσαν τον ποταμό, έβαλε άλλους να πάρουν τη θέση των προηγούμενων και να τις μεταφέρουν σέρνοντας προς το βουνό που λέγεται Λιβυκό. Και δούλευαν ασταμάτητα συνεργεία εκατό περίπου χιλιάδων ανθρώπων, το καθένα τους ένα τρίμηνο. Και πέρασαν δέκα χρόνια που υπέφερε σκληρά ο λαός για να κατασκευαστεί ο δρόμος⁴⁶ πάνω στον οποίο έσερναν τις πέτρες· ο δρόμος αυτός που κατασκεύασαν είναι, κατά τη γνώμη μου, έργο όχι και πολύ κατώτερο απ' την πυραμίδα⁴⁷ (γιατί το μήκος του είναι πέντε στάδιοι⁴⁸, το πλάτος του δέκα οργιές και το ύψος του, στο πιο ψηλό του σημείο, οχτώ οργιές*· και χτίστηκε από πελεκητή πέτρα και με ανάγλυφες παραστάσεις)· γι' αυτό τον δρόμο λοιπόν χρειάστηκαν τα δέκα χρόνια και για τις υπόγειες οικοδομές που χτίστηκαν πάνω στο λόφο, στον οποίο υψώνονται οι πυραμίδες· αυτές έβαλε να τις χτίσουν για τάφο του, σε νησί που σχηματίστηκε από διώρυγα⁴⁹ που την έφερε από τον Νείλο. Και χρειάστηκαν είκοσι χρόνια για να χτιστεί η πυραμίδα η ίδια, που, καθώς αποτελεί τετράγωνο, η κάθε πλευρά της είναι οχτώ πλέθρα*, το ίδιο και το ύψος της· κι είναι από πέτρες πελεκητές, με θαυμαστό τρόπο συνταιριασμένες. Καμιά από τις πέτρες αυτές δεν έχει μάκρος μικρότερο από τριάντα πόδια*.

Σφίγγα στη Μέμφιδα

Το θέμα της Σφίγγας, ανατολικής ή αιγυπτιακής προέλευσης, ήταν διαδεδομένο σε όλο τον αρχαίο κόσμο. Ο Ηρόδοτος (II 175) σημειώνει ότι η αιγυπτιακή Σφίγγα είχε κεφάλι ανδρικό, ενώ η ελληνική γυναικείο.

Η πυραμίδα του Χέοπα

Π125. Και η πυραμίδα αυτή χτίστηκε όπως κάνουν τα σκαλοπάτια, που ορισμένοι τα ονομάζουν ζωνάρια⁵⁰, άλλοι όμως αναβαθμίδες· κι αφού σε πρώτο στάδιο έκαναν έτσι τον σκελετό της, ανέβαζαν τις υπόλοιπες πέτρες με μηχανήματα που τα έκαναν από κοντά καδρόνια, υψώνοντάς τες από το έδαφος ως την πρώτη σειρά των αναβαθμών· και, μόλις ανέβαινε η πέτρα στη σειρά αυτή, την έβαζαν σε άλλο μηχανήμα που στηριζόταν πάνω στην πρώτη σειρά, κι απ' αυτή την έσερναν για να την ανεβάσουν στη δεύτερη σειρά και την έβαζαν πάνω σ' άλλο μηχανήμα· γιατί, όσες σειρές σχημάτιζαν οι αναβαθμοί, άλλα

⁴³ **Ραμφίνιτος:** φαίνεται ότι ο Ηρόδοτος συγχέει στο πρόσωπό του ιστορικά και μυθικά στοιχεία. Αν πρόκειται για τον Ραμσή τον Γ' (1182- 1152 π.Χ.), που έχτισε ναούς στη Μέμφιδα, τότε ο Ηρόδοτος σφάλει στη χρονολόγηση των πυραμίδων, αφού θεωρεί διάδοχό του τον Χέοπα, ο οποίος όμως βασίλευσε από το 2613 π.Χ.

⁴⁴ **Χέοπας:** οι αρνητικές κρίσεις απηχούν πιθανόν μόνο την αντίδραση του λαού για την καταναγκαστική εργασία, αφού σύμφωνα με την έρευνα ενδιαφέρθηκε για θρησκευτικά ζητήματα.

⁴⁵ **λατομεία:** βρίσκονταν στα ανατολικά του Καΐρου· από αυτά έπαιρναν πέτρες για τις πυραμίδες.

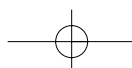
⁴⁶ **ο δρόμος:** και σήμερα διακρίνονται δύο δρόμοι, ένας που οδηγούσε στην πρώτη πυραμίδα και ένας στην τρίτη. Χρησίμευαν ως κελκλιμένο επίπεδο πάνω στο οποίο έσερναν τις πέτρες.

⁴⁷ **πυραμίδα:** στα αιγυπτιακά σημαίνει οικοδόμημα με επικλινείς πλευρές. Οι πυραμίδες που θα περιγραφούν – του Χέοπα, του Χεφρήνα και του Μυκερίνου (2613- 2494 π.Χ.) – είναι οι ονομαζόμενες της Γκίζας.

⁴⁸ **πέντε στάδιοι...:** οι διαστάσεις του δρόμου θα ήταν περίπου 920μ. Χ 18.5μ. Χ 14.8 μ.

⁴⁹ **διώρυγα:** δεν είναι σωστό, αφού ο υπόγειος θάλαμος στο κέντρο της πυραμίδας βρισκόταν τουλάχιστον 12 μ. πάνω από την επιφάνεια του ποταμού. Ο Ηρόδοτος δεν θα μπήκε στο εσωτερικό της πυραμίδας.

⁵⁰ **ζωνάρια:** τέτοια εντύπωση θα έδιναν μάλλον οι αλληπάλληλες βαθμίδες των πυραμίδων.

Η πυραμίδα του Χέοπα.

τόσα μηχανήματα υπήρχαν· ή το ίδιο και μοναδικό μηχανήμα, που δεν ήταν και τόσο βαρύ, το μετέφεραν από σειρά σε σειρά, μόλις ξεφόρτωναν απ' αυτό την πέτρα· εμείς ας αναφέρουμε και τον ένα και τον άλλο τρόπο, όπως ακριβώς τ' ακούσαμε. Λοιπόν, η σειρά που δουλεύτηκε στην εντέλεια πρώτη ήταν η πάνω-πάνω της πυραμίδας, ύστερα δουλεύτηκαν στην εντέλεια η μια μετά την άλλη οι πιο κάτω απ' αυτή σειρές και τελευταία δουλεύτηκε στην εντέλεια αυτή που βρίσκεται πάνω στο έδαφος, και τα πιο χαμηλά μέρη. Κι έχουν καταγραφεί σε αιγυπτιακή γραφή πάνω στην πυραμίδα οι δαπάνες που έγιναν για τα καθαρικά βότανα⁵¹, τα κρεμμύδια και τα σκόρδα για τους εργαζόμενους. Κι αν θυμάμαι καλά τα όσα μου έλεγε ο διερχόμενος διαβάζοντας την επιγραφή⁵², δαπανήθηκαν χίλια εξακόσια ασημένια τάλαντα⁵³. Λοιπόν, αν ο λογαριασμός αυτός είναι σωστός, πόσα άλλα είναι λογικό να έχουν δαπανηθεί και για το σίδηρο των εργαλείων τους και για τα τρόφιμα και τα ρούχα των εργαζομένων, με δε-

δομένο ότι η οικοδόμηση των έργων διήρκεσε όσο χρόνο ανέφερα⁵⁴, αλλά κι άλλα χρόνια, καθόλου λίγα, χρειάστηκαν, όπως πιστεύω, για να κόψουν τις πέτρες, να τις μεταφέρουν, και ν' ανοίξουν την υπόγεια διώρυγα.

Π148. (...) (Ο λαβύρινθος) βρίσκεται λίγο πιο πάνω απ' τη λίμνη Μοίριδα, εκεί κατά την πόλη που είναι γνωστή με τ' όνομα Κροκοδειλούπολη⁵⁵. αυτόν εγώ τον είδα κι είναι ανώτερος από κάθε περιγραφή⁵⁶. Γιατί, αν βάζαμε όλα μαζί, τα τείχη και τα αξιοθέατα κτίσματα που έχει να παρουσιάσει η Ελλάδα, θα γινόταν φανερό ότι στοίχισαν λιγότερο σε μόχθο και έξοδα απ' ό,τι αυτός ο λαβύρινθος. Βέβαια, δε λέω, κι ο ναός στην Έφεσο⁵⁷ είναι αξιόλογος, όπως κι ο ναός στη Σάμο⁵⁸. Κι οι πυραμίδες επίσης ήταν εξαιρετικά εντυπωσιακές κι η καθεμιά τους άξιζε όσο πολλά μαζί μεγάλα μνημεία ελληνικά, αλλά ο λαβύρινθος ξεπερνά και τις πυραμίδες. Γιατί έχει δώδεκα αυλές σκεπαστές απ' άκρη σ' άκρη, που οι πύλες τους είναι αντικριστές, της καθεμιάς με την άλλη, έξι να βλέπουν κατά τον βορρά κι έξι κατά τον νότο, συνεχόμενες· κι εξωτερικά τις περιβάλλει όλες ο ίδιος τοίχος. Κι οι οικοδομές εκεί είναι διώροφες· το κάτω πάτωμα υπόγειο, το άλλο υψώνεται πάνω στο προηγούμενο, κι έχουν συνολικά τρεις χιλιάδες αίθουσες, χίλιες πεντακόσιες στο κάθε πάτωμα. Λοιπόν, τις αίθουσες που βρίσκονταν στο ανάγι τις περιγράφουμε, αφού τις έχουμε δει με τα μάτια μας διασχίζοντας τις οικοδομές απ' τη μια άκρη ως την άλλη, κι αντικρίζοντάς τες, για τις υπόγειες όμως οι πληροφορίες μας προέρχονται απ' ό,τι μας έλεγαν· γιατί οι Αιγύπτιοι επιστάτες με κανένα τρόπο δεν ήθελαν να μας τις δείξουν, λέγοντας ότι εκεί είναι οι τάφοι και των βασιλέων, των πρώτων κητόρων αυτού του λαβύρινθου, και των ιερών κροκοδειλών. Κι έτσι τα όσα λέμε για τις υπόγειες αίθουσες προέρχονται απ' ό,τι ακούσαμε απ' αυτούς, ενώ τα ανώγια, που ξεπερνούν σε μεγαλείο κάθε ανθρώπινο έργο, τα βλέπαμε με τα μάτια μας· γιατί και οι διάδρομοι από αίθουσα σε αίθουσα και τα τεθλασμένα περάσματα από αυλή σε αυλή, καθώς ήταν υπερβολικά πολύπλοκα, προκαλούσαν

Ο λαβύρινθος

⁵¹ **βότανα:** τα χρησιμοποιούσαν συχνά για λόγους υγείας αλλά και στις ταριχεύσεις των φτωχών.

⁵² **επιγραφή:** ο Ηρόδοτος δεν μπορούσε να διαβάσει τις επιγραφές και δεν γνωρίζουμε πόσο αξιόπιστοι ήταν οι ξεναγοί του, άρα και η απόδοση του περιεχομένου της επιγραφής.

⁵³ **ασημένια τάλαντα:** το τάλαντο ήταν μέτρο βάρους (2,5 κιλά περίπου) και νομισματική μονάδα, η αξία της οποίας (και το βάρος) διέφερε από χώρα σε χώρα (ανάλογα και με το μέταλλο): ένα ασημένιο τάλαντο ζύγιζε 36- 37 κιλά.

⁵⁴ **όσο χρόνο ανέφερα:** εννοεί τα τριάντα χρόνια που ανέφερε στο κεφ. 124.

⁵⁵ **Κροκοδειλούπολη:** αργότερα Αρσινόη, ερείπιά της βρίσκονται σήμερα στο Ελ Φαγιούμ.

⁵⁶ **ανώτερος από κάθε περιγραφή:** ένα από τα «επτά θαύματα» του κόσμου· ο Ηρόδοτος ονόμασε το μνημείο λαβύρινθο από την ομοιότητά του με το ανάκτορο του Μίνωα. Η περιγραφή δεν είναι αρκετά σαφής. Ο λαβύρινθος χρησιμοποιήθηκε ως ταφικός ναός του φαράω που είναι θαμμένος στη γειτονική πυραμίδα, ενώ ήταν και έδρα της διοίκησης, όπου κάθε νομός είχε δικές του αίθουσες.

⁵⁷ **ο ναός στην Έφεσο:** ο φημισμένος ναός της Αρτέμιδας, που χτιζόταν επί 120 χρόνια (550- 430 π.Χ.). Ήταν τέσσερις φορές πιο μεγάλος από τον Παρθενώνα και καταστράφηκε από τον Ηρόδοτο, τη νύχτα που γεννήθηκε ο Αλέξανδρος (20 Ιουλίου 356 π.Χ.).

⁵⁸ **ο ναός στη Σάμο:** εννοεί το Ηραίό· βλ. εικόνα σ. 42.